

AHLAT BASTONU SÜSLEMELERİ VE AHLAT BASTON USTASI "REFA USTA" AHLAT WALKING STICK ORNAMENTALS AND REFA USTA WHO IS AHLAT WALKING STICK MASTER

Betül COŞKUN ÇELİK*

Öz

Anadolu da el sanatları toplumların duyarlılığını, kültürel birikimlerini, dinsel inançlarını, toplum ilişkilerini ve yaşamlarını yansıtan ve bir sanat nesnesine dönüşen tarihi belgelerimiz olmuştur. Bu el sanatlarımızdan bir tanesi de geleneksel bastonculuktur. Baston; önceleri hasta ve yaşlıların ayakta durmasında ve yürütmesinde destek sağlayan bir araç olarak yapılmış, sonraları Türklerin ruhundaki süsleme duygusuyla farklı bir boyut kazanmış ve adeta bir sanat eserine dönüşmüştür. Geleneksel sanatlarımızdan bastonculuğun yapıldığı en önemli yerlerden bir tanesi de Bitlisin ilçesi olan Ahlat'tır. Bu araştırmanın amacı; Bitlis ili Ahlat ilçesinde günümüzde de varlığını devam ettirmeye çalışan Ahlat bastonu ve yapım aşamaları, Ahlat bastonlarında kullanılan motif süsleme özellikleri (tezhipli bastonlar), Ahlat baston ustalarının son temsilcilerinden Refa usta ve bastonculuğun günümüzdeki yeri üzerine inceleme yapmaktır. Çalışma; Ahlat ilçe merkezinde bulunan baston ustaları ile görüşmek, konu ile ilgili daha önce yayımlanmış yazılı-görsel kaynaklar, alan araştırması sonucu elde edilen ürün örneklerinin çekilen fotoğrafları ve bastonların yapım aşamalarına kadar olan çekimler oluşturmuştur. Ahlat'ta halen baston üretimi yapılan dört atölye bulunmakla birlikte, bu atölyelerden en aktif üretim aşamasında olan atölyesi ve ustası 'Refa GÖKBULAK'tır. Ahlat bastonlarının Coğrafi işaret almasında ve yurt içi, yurt dışı üretimde büyük katkıları olan ustanın bastonla geçmiş hayatı, yeni bu mesleğe gönül verebilecek genç insanlar için çalışmamıza dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis-Ahlat, El Sanatları, Baston Sanatı, Süsleme, Baston Ustaları.

Abstract

The handicrafts in Anatolia have become historical documents which reflect to the sensitivity of societies, religious beliefs, community relations and lives and turned into an art object. One of our handicrafts is a traditional bastonculuk. The cane (walking stick) was made early as a tool providing support for stand and walk of sick and the elderly people, but then gain a different dimension with the sense of adornment in the soul of the Turks. one of the most important places of bastonculuk art is Ahlat where town of Bitlis city. The aim of this research is to examine Ahlat cane (walking stick) and construction stages which also trying to maintain its presence today, motif ornament features used in Ahlat canes and to introduce Refa craftsman who is one of the last representatives of Ahlat cane masters. For this purpose, the cane masters in Ahlat district were interviewed, previously published written-visual resources were obtained, photographs of the product samples obtained as a result of field research and visual footprints until the construction of canes Ahlat cane production is still made although four workshops and the workshop of Refa craftsman is that of these workshops, which are at the most active production stage. The craftsman who contributed Geographical signs and domestic and foreign production of Ahlat canes has been included his life pasted with cane and also it is included in our study for young people who can gratify this profession.

Keywords: Bitlis-Ahlat, , Handicrafts, Arts of Walking Stick (Baston), Ornamentals, Masters of Walking Stick.

1.GİRİŞ

El sanatlarımız bir bölgedeki insanların yasayışlarını, duygu ve düşünce dünyalarını, ortak geçmişlerini ve diğer topluluklarla olan bağlarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Kültür bir toplumun ya da toplumların birikimli uygarlığı olup, coğrafyadan etkilenmekte ve onu etkilemektedir (Emekli, 2006, 53). Bitlis ilinin Ahlat ilçesi kendine has el sanatları olan bir ilçemizdir. Ahlat, Van Gölü Havzası içerisinde var olan çeşitli medeniyetlerin yerleştiği Anadolu'nun doğu kesiminde bulunmakla birlikte, yöresel el sanatlarından bastonculukta ayrı ve özel bir öneme sahiptir. Ahlat ilçesi kuzeyde Muş ilinin Bulanık ilçesi, güneyinde Tatvan, doğusunda Adilcevaz batısında ise Muş ilinin Korkut ilçesi ile çevrilidir. Ahlat ve çevresindeki yer şekillerinin oluşumunda volkanik faaliyetler etkili olmuştur. Bu volkanik faaliyetler sonucunda akarsuların oluşumuna sebep olduğu vadiler ile bölünmüştür (Elmastaş, 2008, 480).

Bastonculuk geleneksel el sanatlarımız içerisinde uzunca bir süre yapılmış, yapıldığı süre içerisinde de yöresel unsurları kendisinde barındırmıştır. Baston sözcüğü dilimize İtalyancadan geçmiştir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Yürürken dayanmaya yarayan, ağaç veya metalden yapılan araç" (Türkçe Sözlük, 2005, 208) olarak tanımlanmıştır. Kamus-ı Türkî adlı sözlüğünde ise Şemseddin Sami, bastonu "Uzun el değneği, dayanacak uzun sopa; ekseriya başı topuzlu olur; altın ve gümüşle müzeyyen olarak bazı millet ve taifelerde risayet-i cismaniye ve ruhaniye alameti addolunur" biçiminde tanımlamıştır. Ayrıca, önceleri hasta ve yaşlıların ayakta durmasında ve yürütmesinde destek sağlayan bir araç olarak yapılmış baston Türklerin ruhundaki süsleme

*Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi

duygusuyla da farklı bir boyut kazanmış ve adeta bir sanat eserine dönüşmüştür (Sami, 1901, 168). Ülkemizde az yörede süsleme özellikli bastonlar yapılmış ve dünya çapında kendinden söz ettirmiştir. Ahlat bastonları Ahlat yöresine has bir el sanatıdır. Ahlat'ta bastonculuk üzerine çok güzel ürünler yapılmakla birlikte, 1990 yılında baston üretimi yapan 9 atölye mevcutken bu sayı 1997'de 4'e düşmüştür. Tüm el sanatlarımızda olan gerileme ne yazık ki Ahlat'ta ki bastonculuk üzerine de etki etmiştir. Ahlat bastonlarını özel kılan en önemli unsur malzeme olarak ceviz kereste ve koç-manda boynuzu kullanılmasıdır. Yüzden fazla değişik tipte baston üretimi gerçekleştirilmektedir. Ahlat bastonları çeşitli şekillerde üretilebilmektedir. Ahlat baston süslemelerinde; desen olarak yörenin tarihi dokularında bulunan ve çokça işlenmiş hayvansal figürler, (kurt, at, kuş, arı, vb.) görülmekle birlikte, geometrik motifler ile bitkisel motiflerde ön plana çıkmaktadır. Ahlat Bastonu (düz) bayan, atbaş, topbaş, kurtbaş, kartal, şahin, aslan, güvercin, yılan ve mahmuzlu gibi çeşitleri de sıklıkla uygulanmaktadır (Elmastaş, 2008, 479). Başlangıçta insanoğlunun ihtiyaçları doğrultusunda başlayan el sanatları kültürün gelişmesi ve süsleme öğeleriyle birlikte görsel ve işlevsel ürünler olarak her alanda kullanılmaya başlanmıştır. Ahlat'ta şanda faaliyet gösteren Selçuklu Baston, Ahlat Baston, Aras Baston ve Karakuzu Baston atölyeleri bulunmaktadır. Ahlat Bastonlarındaki süsleme özelliklerinin belirlenmesinde bu dört baston atölyesi ve ustalarının etkileri olmuştur. Bastonların desenleri yörenin tarihi eserlerine ışık tutacak şekilde kurt, at, kuş gibi bazı hayvanların resimleriyle süslenmekle birlikte, diğer motif grupları da kullanılmıştır. Ahlat bastonlarını özel yapan ustaları Anadolu kültürünü oluşturmuş ve yaşadıkları dönemin kültürü ile toplumsal yapılarını sanat eserlerine yansıtmıştır. Bu sanat ürünleri atölyelerde çok büyük el işçiliği, emek ve ince bir zevk sahibi olmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada, geçmişi oldukça eskiye dayanan ve günümüzde de sürdürülen baston üretimlerinin tarihi gelişimi, bugünkü durumu, bastonun yapılış şekli ve süslemeleri, şehrin tanıtımına katkısı, üretimindeki aşamaları ve sorunları ile ilgili çözüm önerileri anlatılmaktadır.

2. METARYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın materyalini Bitlis ili Ahlat İlçesinde bulunan ve baston üretimi yapan Refa ustanın ürettiği ürünler, üretimde kullandığı araç gereçler ve kullanılan tezhip süslemeli bastonlar oluşturmaktadır. Araştırmamız alan araştırması yöntemlerinden yüz yüze görüşme ve gözleme dayalı araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında baston ustası Refa ustanın atölyesine gidilerek konu ile ilgili görüşmeler yapılmış, ürün yapım aşamaları fotoğraflarla belgelenmiştir. Baston atölyesinde yapılan ve sergilenmekte olan ahşap bastonlar teknik, renk, motif ve kompozisyon özellikleri bakımından incelenmiştir. Örneklerin genel ve detay fotoğrafları çekilmiş, yapım tekniği, boyutları, işleme tekniği, işlemede kullanılan malzeme, renk, desen ve kompozisyon özellikleri tespit edilmiş ve elde edilen veriler derlenerek bulgular bölümünde verilmiştir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada, Bitlis ili Ahlat İlçesinde bulunan Baston atölyesinde genellikle yöreye özgü yapılan motifli desenli bastonlara yer verilmiştir. İncelenen bastonlar genel ve detay fotoğrafları teknik, renk, desen ve kompozisyon özellikleriyle birlikte örnekler halinde verilmiştir.

3.1. AHLAT BASTONU VE YAPIM AŞAMALARI

Coğrafi işaret kavramı bölgelerin kendilerine has el sanatlarını sahiplenmesi adına büyük önem taşımaktadır (Erol, 2014, 67). Belirli bir alandan kaynaklanan bir ürünü tanımlayan ya da kalitesi, ünü veya diğer karakteristik özellikleri bakımından coğrafi kaynağına atfedilen bir bölgeyi temsil eden sınaî mülkiyet hakkına "coğrafi işaret" denir (İlıcılı, 2005, 36). Bir ürünün coğrafi işaret alabilmesi için gerekli şartları da sağlamış olması gerekmektedir. Ahlat bastonları da bu coğrafi işareti almış ender yerlerden biri olmuştur.

Ahlat bastonları 2005 yılında Van - Yoncatepe'de yapılan Urartu dönemi kazı çalışmaları neticesinde bulunan dünyanın bilinen ilk ağaç bastonunun Ahlat Bastonunun atası olduğu kabul edilmektedir. Ahlat Bastonu iki tip olarak üretilmektedir. Birincisi, yaşlı ve hastaların kullanımına yönelik üretilen bastonlardır. Bu bastonlar kalın, insan ağırlığını kaldırabilecek dayanıklılıktadır. İkincisi ise hediyelik, dekoratif ve turistik amaçlı üretilen bastonlardır. Ahlat bastonları Bitlis'in ilçesi olan Hizan'dan getirilen ceviz ağacının yanısıra bazen de kiraz ve vişne ağaçlarından seçilmektedir. Bunun sebebi çoğunlukla damarlı oluşu, sağlam olması, iyi cila tutması ve kalitesinin yüksek olmasıdır. Bastonların çabuk eğilip bükülmemesi için ağacın iyice kuru olması gerekmektedir. Ceviz ağacı yaşken direk güneş ışığına maruz kaldığında, ağaç gövdesinde eğilmeler ve çatlamlar meydana gelmektedir. Bu yüzden ceviz ağacı içindeki su dışarıya çıkıncaya kadar (en az 1 yıl) güneş görmeyen yerde kurutulmalıdır. Devam eden 1 yıllık süreçte de güneşte doğal yollarla kurumaya bırakılmalıdır. Böylece en az 2 yıl kurutulmuş olmalıdır. 110 cm boyunda, 6 cm eninde ve 2.5 cm genişliğinde kesilen biçilmiş halde ham alınan ağaç Ahlat bastonu için uygun bulunmaktadır. Kafa/baş kısmında genellikle siyah ceviz ağacı, az da olsa kiraz ağacı da kullanılmaktadır. Baş kısmının boyu genellikle 5,5-6 cm dir ve her biri 7 mm kalınlığında biçilen 5 parça üst üste plastik tutkalla

yapıştırılmaktadır. Bu beş parçanın da yapıştırılması ile kafa boyu 9,5-10 cm ye ulaşmaktadır. Vida ve çivilerle parçalar sağlaştırılmaktadır. Boynuz/kemik, rendeler törpü yardımıyla eğelenip düzeltildikten sonra kafa kısmına tutkalla yapıştırılarak çakılan çivilerin gizlenmesini sağlarlar. Kemik koçboynuzu veya manda boynuzundan elde edilmektedir. Manda boynuzu çok sert ve rengi siyah olduğundan pek tercih edilmemektedir. Koçboynuzu benekli, bazen siyah-beyaz veya sade beyaz olduğu en önemlisi sedef görüntüsü verdiğinden dolayı tercih edilmektedir. Genellikle hazır kalıp kullanılarak çizimler yapılmakta ve el teresiyle kesilip törpü ve eğe yardımıyla şekillendirilip cilalanmaktadır. Tornaya çekilen baston gövdesinde üst ve alt kalınlık aynı olduğundan tercih edilmemekte ve elle şekillendirilmektedir (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-81027/baston-yapimi.html>). Ahlat Bastonunda gövde tipleri sade (klasik) gövde, motifli gövde (Selçuklu ve Osmanlı Motifleri), zebra gövde (iki parçalıdır), kemik gövde, kılıçlı gövde, belikli gövde, çatlatma gövde, kakma gövde (kemik ya da ağaç) gibi çeşitleri bulunmaktadır. Belirlenen gövde tipine göre kakma, oyma, yakma veya boyama tekniklerinden biri kullanılmaktadır. Sap kısmı olacak ağaca Ahlat yöresine ait olan özgün kalıplar yardımıyla istenilen şekil çizilmeli ve dekupaj kullanılarak kesilmelidir. Kaba şekli verilen sapın köşeleri freze yardımıyla yuvarlatılmalıdır. Törpü ve eğe marifetiyle bastonun sapına son şekli verilmelidir. Baston saplarında da malzeme olarak ceviz ağacı kullanılmaktadır. Ancak, sap kısmındaki süslemelerde ceviz ağacının yanı sıra kısmen ya da tamamen manda boynuzu ve gümüş de kullanılabilir. Ahlat bastonunda kullanılan sap modelleri: halka sap, yarım halka (çoban) sap, asil sap, kobra sap, masifli sap, T sap, asa sap, gümüş sap, kemik sap, mahmuzlu sap, ortopedik sap şeklindedir. Ahlat Bastonu motiflendirme yöntemleri ise, kakma (nokta ve parçalı kemiklerin bastona kakılması) ve yakmadır (ısıl işlem veya kimyasal işlem ile geometrik şekillerin gövdeye yakılması). Süslemeler; (Kilim, Selçuklu yıldızı, saç örüğü vb bezeme motifleri), Geometrik şekilli süslemeler, Baklava işlemler, Tezhip işlemler, Kılıçlı, Yılan işleme, Belikli, Çatlatma, Minyatürlü süslemeler, Ebru süslemeler uygulanmaktadır. Boyamalar ise (Geleneksel el sanatlarından ebru, tezhip ve Rumi'nin gövdeye işlenmesi) şeklinde yapılabilmektedir. Aşağı doğru incelen bastonun altına taban kemiği yapıştırılmaktadır. Taban kemiğinin yapıştırılacağı kısım "iskarpile" adı verilen aletle şekillendirilmektedir. Zımpara ile baston yüzeyine son düzeltme yapıldıktan sonra cilalanmaktadır. Gomalağın ispiroto içine konup eritilmesiyle hazırlanan cila, baston üzerine bir bez parçasıyla yedirilerek sürülmektedir. Daha doğal parlaklık sağlayan ve çok çabuk kuruyan bu cila 'cam cila' olarak adlandırılmaktadır. Son aşamalarla birlikte Ahlat bastonu tamamlanmış olmaktadır (<http://www.turkpatent.gov.tr/Turkpatent>).

Resim 1: Ahlat Bastonu yapım aşamaları (Refa Gökbülak Arşivinden)

3.2. AHLAT BASTONLARINDA KULLANILAN MOTİFLER

Ahlat bastonunda kullanılan süsleme ve motiflerin genellikle Türk kültürünü yansıttığı bilinmektedir (Arınc, 1999, 83-100). Baston süsleme tekniklerini geçmişten günümüze taşıyan, geliştiren ve üreten, Ahlat ilçesinde yapılan klasik ağaç bastonlarda en çok kullanılan baston formu olan burma ve bu formda yer alan yılan figürüdür. Baston yüzeyinde burma formunun kolay olması ve yılan figürünün bu

forma uygun düşmesi nedeni ile oldukça fazla miktarda kullanılmaktadır. Günümüzde klasik baston motiflerinin yanında son yıllarda baston süslemede şekil, desen ve motiflerde yeni boyutlar kazandırılmıştır. Gül kabartmalı değişik hayvan başlı takma saplı bastonlar yapılmakta birlikte bastonların gövdesinde bitkisel ve geometrik bezemeler de oldukça fazla görülmektedir. Bastonların gövdesinde girişik bezemeye (geçmelere) de az da olsa yer verilmektedir.

Süsleme işlemi Ahlat Bastonuna özel bir görünüm sağlar. Bu işlem sırasında burma, kakma, yakma gibi mekanik tekniklerinin yanı sıra, kireçleme gibi kimyasal reaksiyon yöntemleri de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. İncelendiğinde görüldüğü üzere baston üretiminin değişik aşamalardan oluşması ve zaman alması nedeniyle bir baston ustası haftada ancak yirmi baston üretebilmektedir.

3.2.1. Bastonlarda Kullanılan Hayvansal Motifler

Anadolu halkının zengin kültürü içerisinde, sosyal ve ekonomik hayatında mitolojik hayvanların ayrıcalıklı bir önemi bulunmakla birlikte hayatlarının her döneminde ve her yerinde kahraman olarak sembolleştirilmiş, hem süs eşyalarında, hem günlük kullanım eşyalarında ve motiflerde ölümsüzleştirilmiştir. Bu yüzden hayvan figürlerini Ahlat bastonları üzerinde de sıklıkla görmekteyiz (Sökmen, Balkanal, 2018, 282). Bastonların gövdesinde genellikle yılan, çift başlı kartal, sapında ise kartal, atmaca, serçe, ördek, hindi, köpek, kurt, aslan, duran at, koşan at, kartal, kobra, panter, balık, leylek, geyik, simurg vb. pek çok çeşitli hayvan başı figürleri kullanılarak ağaç bastonlar çeşitli tekniklerde süslenmiştir (Resim 2).

Kartal Başı: Kartal ve özellikle çift başlı kartal dünyayı en eski mitolojik ve ikonografik varlıklarından biridir. Özellikle çift başlı kartal, dünya üzerinde çeşitli coğrafyalarda yaşamış, din kültür sosyal açıdan farklı topluluklar tarafından kabul edilen kabul edilen ve saygı duyulmuştur. Mitolojik açıdan etkili olan çift başlı kartal, çeşitli devletler tarafından siyasi sembol olarak da kullanılmıştır ve böylece bu sembole hâkimiyet kavramı yüklenmiştir (Göksu, 2016, 119). Bu figür, Türk süsleme sanatında sık tercih edilmiş ve çeşitli süsleme sanatlarında motif olarak kullanılmıştır. Türk sanatı içinde hâkimiyet sembolü olarak değerlendirilen tek ve çift başlı kartal motifi Türk devletlerinin meydana getirdiği sanat eserlerinin süsleme kompozisyonlarında görülmektedir (Uzgidim, 2017, 219). Türk topluluklarında İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerde yaygın olan Şamanizm inancında kartal, kuş sembolizmi içinde yer alır kuş ruh, ölüm ve Gök Tanrıya ulaşmak için araç olarak değerlendirilmiştir. Ölüm "uçmak" tabiri ile anlatılmıştır. İslami dönemde de kartal önemini muhafaza etmiştir (İlden, 2012, 44). Sanatsal anlamda kartal figürü tek başlı ve çift başlı olarak süslemeler de görülmektedir. Kartal, Türk sanatında "devlet kuşu" olarak kabul görmüş ve hâkimiyet sembolü olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, mitolojik ve ikonografik açıdan sonsuzluk sembolü olarak da düşünülmüştür (İlden, 2012, 51). Türklerde ise kutsal sayılmıştır. Kartal, Orta Asya Türklerinde özellikle savaşanların koruyucu ruhu sayıldığından silahlarda çok kullanılmıştır. Kartallı asa kudret ve asalet sembolü olarak Orta Asya'da çok yaygındır.

Kurt: Türk topluluklarının yaratılış efsanelerinde adı geçen kurt, Türklerin ulusal sembollerinden biri olan hayvandır ayrıca süsleme sanatında da motif olarak kullanılmıştır. Orta Asya Türklerinde kurt, yaratılış efsanelerinde yer alması ile birlikte kılavuz kimliği ile de halk zihninde yaşayan bir varlıktır. Kurt, dünya mitolojileri ve masallarında da yer almış bir varlıktır. Kurt, sağaltım yöntemleri içinde bedenindeki çeşitli yerleri kullanılmak suretiyle, tedavi amacıyla yer almaktadır. Koruyuculuk, yol göstericilik sıfatlarının yanı sıra Türklerin kurttan türediklerine dair efsaneler de vardır. Kurt inanç açısından gök ve yer ile ilişkili olarak kabul edilmiş (Tansü- Güvenç, 2015, 12). Göktürklerde devlet arması olan kurt motifi çeşitli sanat dallarında tema ve motif olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra kurt, Roma şehrinin kurucuları olarak kabul edile Romus ve Romulus'u emziren hayvan olarak efsanelerde yerini almıştır. Kurt, dünya üzerindeki çeşitli topluluklarda saygı duyulan kutsallık atfedilen varlıklardan olmuştur (Gülşen, 2013, 8).

At Başı: At, insanın en yakın yardımcısı olan hayvanlardan biridir Türk toplulukları dendiğinde en başta gelen hayvandır. Özellikle, savaşlarda en büyük destek olan bu hayvan eski Türk topluluklarında besin kaynağı olarak da değerlendirilmiştir. Türk mitolojisinde at, Gök ve Gök Tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Binek hayvanı olduğundan dolayı hem fiziki anlamda hem de ikonografik açıdan ulaşım aracı olarak değerlendirilmiştir (Tansü- Güvenç, 2015, 4). At, astrolojik sembol ile de ilişkilendirilmiş olup Çoban yıldızının atların koruyucusu olduğu söylencesi yaygındır. At, çeşitli toplulukların sanatında sık kullanılan motiflerden biridir. Resim sanatında sık kullanılan figürlerden olan at özellikle savaş tasvirlerinin konu olarak seçildiği resimlerde temel motiftir. Çeşitli kültürlerde at hem mitolojik hem de kültürel açıdan önemli olup, sanat eserlerinde motif olarak da kullanılmıştır. Tarih öncesi dönemlerden itibaren günümüze kadar olan dönemde at sanat eserlerinde tema ve motif olarak kullanılmıştır. At tasvirleri anatomik olarak

gerçeğe yakın ve gerçek olarak tasvir edilmiştir. Avrupa topraklarında yer alan mağaraların duvarlarında at resimleri sığır, gergedan gibi hayvanlarla birlikte atları da resimlemişler (Arghavanian, 2017, 14). Türk İslam sanatında at, genelde minyatürlerde karşımıza çıkmaktadır. Safevi devinde açılan Tebriz Okulunda yapılmış minyatürlü yazmalarda at tasviri yer alır. Bu okulun önemli nakkaşlarından Sultan Muhammedin yaptığı minyatürlerde at sık kullanılan figürlerden biri olmuştur (Arghavanian, 2017, 21). XVI. Yüzyılda Tebriz okulunda çalışan nakkaşlar at figürünü minyatürlerde işlemişlerdir. Bu dönemde nakkaşlar Şehname adlı eseri minyatürlemişler (Arghavanian, 2017, 23). Türk İslam minyatür sanatında önemli bir isim olan Mehmet Siyah Kalem adı sanatçının eserlerinde de at resmin konuları içinde yer alır (Arghavanian, 2017, 29).

Rumiler: Hayvanların kanat, bacak, ağız, kuyruk ve bedenlerinin ve bunların hareketlerinin stilize edilmiş şekillerinden oluşan ve kökenleri Orta Asya'ya dayanan çok yaygın bir süsleme elemanıdır. Bu zoomorfolojik motif zaman içinde dekoratif unsur olmaya başlamış ve süsleme sanatlarının sık kullanılan stilize bitkisel motiflerinden biri haline gelmiştir (Şimşir, 1990, 7). Rumi motifi tek çift yapraklı gibi çeşitlemeler ile süsleme motifi olarak kullanılmıştır. Taş, çini, mermer, ahşap, kumaş, maden gibi çeşitli zeminler üzerinde bu motif süsleme olarak uygulanmıştır. Rumi motifi biçim açısından işlemeli, hurdeli, dilimli, sencide, picide gibi sınıflara ayrılmıştır. Desen içindeki yerine kullanılma amacına göre ise tepelik, ayırma ortabağ gibi isimler ile anılmaktadır (Biol, 2012, 61). Hazırlanan kompozisyonlar genellikle ağaç bastonun gövdesinde kullanılmaktadır.

Resim 2: Hayvansal figürlü bastonlar (Refa Gökbülak Arşivinden).

3.2.2. Bastonlarda Kullanılan Bitkisel Motifler

Bitkisel bezemeler, Türk süsleme sanatlarının her alanında kullanılmış ve hala kullanılmaktadır. Bitkisel motifler özellikle son yıllarda baston gövde süslemelerinde oldukça fazla miktarda görülmektedir. Bitkisel motifleri dört ana grupta incelememiz mümkündür. Bunlar; çiçekler, yapraklar, ağaçlar ve meyvelerdir. Bitkisel süslemelerde kullanılan çiçek, yaprak, kıvrım dal gibi motifler süsleme kompozisyonunda yerine göre doğal ve stilize edilmiş olarak yer alırlar. Bitkisel motiflerin direk yüzeye kabartma ya da farklı tekniklerle işlendiği gibi boyama şeklinde de yapılmaktadır (Resim 3). Ahlat bastonlarını diğer bastonlardan ayıran en belirleyici özellik son zamanlarda yapılan tezhipli bastonlardır. Normalde kağıt üzerine yapılan ve altınlamak anlamına gelen tezhip bastonlar üzerinde de yerini almıştır (Resim 4-5). Tezhip süslemeli bastonlar genellikle tek renk üzerine serbest fırça tekniği ile altın ya da renkli plaka boyalarla yapılan kompozisyonlardan oluşmuştur. Natüralist tarzda çiçekler işlendiği gibi yaprak ve Rumi motifi kompozisyonların kullanıldığı Ahlat bastonları geleneksel sanatlarımız ile birlikte başka bir boyuta taşınmıştır. Tezhip bezemeli bastonların yanı sıra minyatürlü ve ebru ile süslenmiş bastonlarda yapılmaktadır. Minyatür süslemeli bastonlar kompozisyonu tasarlanıp tarama tekniğinde boyanmaktadır (Resim 6).

Çiçekler: Süsleme sanatında çiçekler doğal ve stilize olarak motif olarak kullanılmıştır. Süslemelerde çiçekler diğer bitkisel süsleme motiflerinde olduğu gibi bir sap ve bir bitki ya da yapraktan oluşur. Sap üstüne yer alan dalların üzerine ve ise çiçek motifleri yerleştirilerek süsleme oluşturulmaktadır. Süsleme sanatında lale gül, sümbül, karanfil, kadife çiçeği gibi doğadan alına çiçekler ile birlikte lotus gibi stilize edilmiş çiçekler de kullanılmıştır (Ümit, 2014, 344). Baston saplarında ve gövdesinde çeşitli süsleme tekniklerine uygun çiçek desenleri kullanılmaktadır. En çok kullanılan çiçek desenleri gül, lale, karanfil, papatya, sümbül, mineler tomurcuklar vb.

Hatailer: Türk süsleme sanatı içinde önemli bir yeri olan bitkisel süsleme motiflerinden biri olan hatai Uzak Doğu kökenlidir, Çin, Doğu Türkistan ve Orta Asya kültür ve sanat ortamı etkisi altında meydana getirilen ve kökeni belli olmayacak derecede stilize edilmiş çiçek ve yapraklardan oluşan grift desenlerdir. Yalın veya birleşik düzende, süsleme kompozisyonunda yer alır. Birleşik biçimde hatailer bordür, alınlık ve panolarda belirli sınırlar dâhilinde yer alırlar. Hatai motifinde simetri oldukça önemlidir ve süslemede oldukça göze çarpar. Hatai motifi, yapraklar, tamamlayıcı öğeler olarak süsleme de yer alır. Ayrıca süsleme kompozisyonları içinde hatai motifinin bulut, rumi gibi başka motifler ile beraber kullanıldığı örnekler mevcuttur (Akgün, 2015, 47-50).

Kökeni belli olmayacak derecede stilize edilmiş çiçek ve yapraklar Türk süsleme sanatının başlıca desenlerindedir. Ağaç bastonun süslemesinde kullanılan hatai motifleri tek başına kullanılmaz, aşırı üsluplandırılmış çiçek filiz yaprak ve kıvrım dallardan oluşan bezeme motiflerle kullanılmaktadır.

Doğaya yakın olarak sitilize edilmiş çiçekler: Uygulandıkları alanların zorunlu kıldığı tekniklere göre özellik taşıyan çiçeklerdir. Boyama, yakma veya oyma tekniklerinde farklı özellikte çiçek desenleri kullanılır.

Yapraklar: Süsleme sanatımızda yaprakların da önemli bir yeri vardır. Stilize yapraklar doğal görünüşte olanlar, tek dilimliler, üç dilimli olanlar, beş dilimli olanlar, çok dilimli olanlar birbirlerine sarılmış yapraklardan oluşan pek çok sınıfa ayrılırlar. Yapraklar, süsleme sanatında bitkisel süsleme dâhilinde ele alınır. Süslemelerde yalnız başına kullanıldıkları gibi natürel ve stilize çiçek, meyve, ağaç gibi diğer motifler ile birlikte de kullanılmıştır. Yapraklar, süsleme sanatında dal üzerinde kıvrık biçimde de işlenerek süslemeye daha bir güzellik katmaktadır. Süsleme motiflerinde yapraklar çiçek ya da diğer bitkisel motiflerle beraber bir, iki sıra halinde sarılarak o bitkisel süslemeyi daha zengin hale getirmektedir. Yapraklar dal üzerinde sarılmış olarak çiçeklerin yanı sıra meyveler ile birlikte de süsleme programı içinde ele alınırlar. Bazı örneklerde doğal iken bazı örneklerde ise stilize bir görünüm alır (Ümit, 2014, 343). Lotus, Rumi gibi stilize edilmiş bitkisel motiflerde de yaprak motifin etrafını saracak biçimde tasarlanmıştır.

Resim 3: Bitkisel motifli bastonlar

Resim 4: Tezhip bezemeli bastonlar (Meryem Kaplan arşivinden)

Resim 5: Tezhip bezemeli bastonlar (Meryem Kaplan arşivinden)

Resim 6: Minyatürlü ve Ebrulu bastonlar (Meryem Kaplan arşivinden)

3.2.3. Bastonlarda Kullanılan Geometrik Motifler

İslam sanatının en karakteristik süsleme unsurları olan yalın geometrik formların birleşmesinden oluşan geometrik ağlar, Türk süsleme sanatında önemli bir yer tutmaktadır. Geometrik desenler kare, dikdörtgen, üçgen, daire, baklava ve yıldızlar gibi birçok yalın formların birleşmesinden oluşmakta anlam olarak evrenin sonsuzluğunu simgelemektedir. Genellikle sınırları katı çerçevelerle belirlenmeyen yerlerde uygulanarak başlangıç ve bitiş noktasını göstermez. Geometrik motiflerin bazen bitkisel motiflerle birlikte kullanıldığı görülür. Bastonların gövde bölümlerinin süslenmesinde geometrik süslemelere oldukça fazla rastlanılmaktadır. Özellikle baklava, yıldız, çoban çentiği gibi motiflerde göze çarpmaktadır. Küçük dairelerden oluşan ve noktalama yöntemi ile yapılan geçmelerin binlerce kompozisyon çeşidi vardır. Geçmeler, İslam ülkelerinin süslemelerinde kullanılmakla beraber en güzel ve zengin örnekleri Anadolu Selçuklu dönemindeki eserlerde görülmektedir. Bastonlardaki ağaç yüzeylerin süslenmesinde kullanılan geçmeler bastonun görünümünü oldukça etkiler. Dişçi frezesi ile oyma tekniğinde geçmeli girişik bezeme desenler de kullanılmaktadır. Bastonda geçmeler kullanılırken daha dikkatli ve özenli bir çalışma gerektirdiğinden baston yüzeylerinin süslenmesinde diğer süsleme desenlerine oranla daha az uygulanmaktadır (Resim 7).

Resim 7: Geometrik motifli bastonlar

4. AHLAT BASTON USTALARININ SON TEMSİLCİLERİNDEN REFA USTA VE BASTONCULUĞUN GÜNÜMÜZDEKİ YERİ

1969'da Ahlat'ta doğan baston ustası Refa GÖKBULAK, mesleki hayatına 1986 yılında yine baston ve ahşap ustası babasının yanında başladı. 1986-1992 yılları arasında çıraklık ve kalfalık yapmıştır. Bu dönemde baston yapımında kullanılacak en doğru malzeme seçimi, baston yapım teknikleri ve süslemeler üzerine bilgi ve becerilerini arttırdı. 1992 yılında ustalığa başlayan Refa Usta, 1992'den bugüne kadar Ahlat bastonlarının aslına sadık kalmak suretiyle biçim ve süsleme bakımından çeşitlendirilmesinde büyük rol oynadı. Yine bir çok fuar, festival ve sergiye katılarak tanıtıma büyük katkı sağladı. Türkiye ve Yurt dışında önemli liderlere baston yaptı. Refa Usta Ahlat Bastonunun coğrafi işaret alma noktasında valilik ve kaymakamlık ile birlikte yoğun çalışmalarda bulundu. Bugün Ahlat Bastonları 150 çeşidi ile renk, desen, motifi ile her kesimden ilgi gören bir el sanatı konumuna gelmiştir. Refa Usta yaptırdığı baston kataloğu, oluşturduğu web sitesi ve katıldığı fuarlar ile Ahlat Bastonunun tanıtımına ve pazarlamasına katkı sağlamaktadır. Yeni yetişen nesle sanatımızı anlatmak, tanıtmak için uğraş gösterdiğini söyleyen Refa usta; aynı zamanda Ahlat bastonlarına, Ahlat Kaymakamlığı, Ahlat Belediyesi, Bitlis Valiliği, Tatvan Tugay Komutanlığı, Emniyet Müdürlüğü gibi kurumlar çok büyük destek verdiğini anlattı. Tanıtım konusunda ilk önce atölyelerimizin alt yapılarının güçlendirilmesi, istihdamın artırılması ve üretimin sağlıklı bir şekilde yapılması sağlanmalı diyen usta, ayrıca açılan kursların uzun süreli olması daha verimli olacaktır. Kurslar kısa süreli olduğundan başarıya ulaşmıyor. Çünkü baston zor bir sanattır. En az 3-4 yılda bir usta yetiştiğini vurgulamıştır (Resim 8-9), (<http://www.selcuklubaston.com>).

Resim 8: Ahlat Baston üretimi yapan son temsilcilerden Refa usta (Refa Gökbulak Arşivinden)

Resim 9: Refa Usta ve Baş Ustası Babası Mehmet Usta

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bastonculuk, günümüzde unutulmaya yüz tutmuş geleneksel Anadolu el sanatları arasında olsa da el yapımı ağaç bastonların imalatı ülkemizde bazı il ve ilçelerde hala devam etmektedir. Somut olmayan kültürel miraslar listesinde yer alan geleneksel meslekler bir ülkenin kültürünün devamlılığının sağlanmasında ve yaşatılmasında önemli unsurlardır. Ulusal ve yerel basın araştırmalarına göre Türkiye’de baston denilince Ahlat ilçesinin ön plana çıkmasının sebebi bastonculuğun belirli bir tarihsel süreç içinde gelişmesi, belirli bir geçmişinin olması bastonculuğun sanatsal anlamda (baston süslemede) bir değer olarak düşünülmesi ve geleneksel anlamda hem Türkiye hem de dünya çapında ün yapmış olmasıdır.

Ahlat bastonu sadece işlevsel olarak değil sanatsal olarak farklılık göstermiştir. Özellikle geleneksel sanatlar olan tezhip, minyatür ve ebru’yu bastonlara uygulayan Meryem Kaplan, Ahlat bastonlarına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Kaybolmaya yüz tutan bu el sanatlarımızın, yeniden canlandırılması ve değerlendirilmesi amacıyla, bu el sanatları ürünlerinin ve bunların yaşatıldığı köy ve yerleşim yerlerinin tanıtılması, bu işlerle geçimini temin edenlere finansal kaynak sağlanması, usta çırak geleneğinin canlandırılması şehir merkezinde veya uygun görülen yerlerde el sanatları atölye ve imalathanelerinin kurulması sağlanmalıdır. Ahlat ilçesinde bu alanda 4 atölye faaliyet göstermektedir. Baston üretiminin devam edebilmesi, gelecek nesillere aktarılması için projeler geliştirilmelidir. Bu Geleneksel el sanatı ürünleri bir halkın kültürünü ve geçmişini yansıtmaları bakımından korunması gereken en önemli maddi kültür varlıklarından biridir. Bu gibi değerlerin korunabilmesi için yapılabilecek en önemli işlerden biri coğrafi işaret uygulamasıdır ki bu anlamda Ahlat Bastonu coğrafi işaret kapsamında tescil edilmiştir.

Çalışma sonrasında günümüzde de geçerliliğini devam eden ve kültürel birer unsur olmalarının yanında ekonomik açıdan da gelir getirmeye devam eden bastonculuk varlığını sağlam bir biçimde devam ettirdiği gözlenmiştir. Ancak her ne kadar bu meslekler devamlılığını sürdürüyor görünse de genç neslin bu tarz geleneksel mesleklere yönelmemesi, söz konusu meslekler için gelecekte sürdürülebilirlik sorunu ile karşı karşıya kalmasına neden olabilecektir. Ürünlerin pazarlanmasına dönük ilgili kurum ve kuruluşlarca çalışmalar yapılmalıdır. Turizm merkezleri ile iletişim kurularak, üretilen eserlerin satışlarının sağlanması, el sanatlarının tanıtımı ve satışı için sergi ve fuarlar düzenlenmesi, el sanatları ile uğraşanların ve sanatseverlerin bir araya getirilerek buluşması ve kaynaşması için etkinlikler düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Banu (2015). *Türk Süsleme Sanatında Hatailer*. <http://www.ayk.gov.tr>, s. 45-60.
- Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Geçmişten Geleceğe Yaşayan Kültür Mirasımız. *Türkiye Somut Olmayan Kültür Miras Ulusal Envanter Kitabı*.
- Argahavanian, Aida (2017). *Karşılaştırmalı At Figürleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı, Ankara.
- Arıncı, Kenan (1999). Ahlat’ta Baston Ustalığı ve Üretimi. *Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, S.25, s. 83-100.
- Birol Ayan, İnci (2012). *Tezhip*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Elmastaş, Necmeddin (2008). Ahlat İlçesinde Tarımsal Arazi Kullanımı. *Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7(2), s. 479-501.
- Emekli, Gözde (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm. *Kültürel Turizm, Ege Coğrafya Dergisi*, S. 15, s. 51-59.
- Erkan, Göksu (2016). Çift Başlı Kartal ve Selçuklular. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 5, s. 125.

- Erol, Yağmur. (2014). *Türkiye'de Coğrafi İşaretleme Sisteminin Mevcut Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Gülşen, Hacer (2013). Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 39, s. 18-28.
- Kaplan, M., Ergüder, Ayşe Aslıhan. (2014). *Ahlat Bastonu, The Second International Ahlat-Eurasia Symposium on Science Culture And Art*. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- İlcalı, G. (2005). Coğrafi İşaretler, Coğrafi İşaretlerde Denetim ve Denetimde Akreditasyonun Önemi. Ankara Üniversitesi, Avrupa Toplulukları Araştırma Uygulama Merkezi (Ataum). 36. *Dönem Avrupa Birliği Temel Eğitim Programı Semineri*, Ankara.
- İlden, Serkan (2012). Türk İkonografisinde kartal motifi, (www.academia.edu.tr).
- Sultan, Sökmen (2018). Anadolu'da Önemli Bir Simge Olan Şahmeran'ın Halk İnanışındaki Yeri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, s.282-296.
- Şemseddin, Sami (1901). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Şimşir, Zekeriya (1990). *Konya Selçuklu Medreseleri Çinilerinde Kullanılan Motifler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, S.B.E, Konya.
- Tansu, Yunus Emre (2015). Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri Üzerine Düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 218, s. 1-16.
- Türkçe Sözlük* (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara.
- Uzgidim, Gözde (2017). Türk Dokuma Sanatında Çift Başlı Kartal Figürü. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, S. Haziran, s. 217-231.
- Ümit, Miraç Nazlı (2014). Celal Esad Arseven Türk Sanatında Tezyinat. *Hayat Mecmuası*, S.20, s. 337-35.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-81027/baston-yapimi.html>.
- <http://www.selcuklubaston.com>
- <http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/getFile?fileId=4023E44E-FF27-42D8-950D-7F40C221032>